

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО
ПРАВА**

УДК 347.465

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.34>

Олександра Олегівна Колобиліна,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Сумська філія,

кафедра юридичних дисциплін (викладач);

 <https://orcid.org/0009-0007-5013-5105>,

e-mail : alexa_sumy@ukr.net

**ТЕОРЕТИКО-ПРОВОА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА**

Спираючись на аналіз наукових поглядів учених, запропоновано авторське визначення принципів цивільного права. Обґрунтована важливість їх законодавчого закріплення. Аргументовано, що перелік принципів, закріплених у Цивільному кодексі України, не є вичерпним, а отже, він потребує розширення.

Ключові слова: принципи, принципи права, принципи цивільного права.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

В основі будь-якої галузі права лежить система вихідних ідей, базових положень, які називають принципами. Призначення принципів права полягає в забезпеченні сталих підходів до усвідомлення норм права та їхнього вияву в суспільних відносинах. При закріпленні принципів у нормативно-правових актах вони забезпечують єдність процесів створення, реалізації та охорони права. Ба більше, саме принципи права виступають тими світоглядними основами, що допомагають оцінити сутність того чи іншого нормативно-правового акта, а також доцільність наукових позицій у контексті відповідності загальним основам цієї галузі права. Так, дослідник В. О. Іванцов, аналізуючи значення принципів права крізь призму адміністративно-правових норм, наголошує, що принципи адміністративного права виступають у ролі критерію оцінювання змісту положень нормативно-правових актів, наслідком чого є виокремлення їх недоліків, а також є правовими підставами для напрацювання змін і доповнень до адміністративних нормативно-правових актів [1, с. 104].

Стан дослідження проблеми

Принципи цивільного права неодноразово ставали предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних науковців-цивілістів. Зокрема, цьому питанню приділяли увагу О. В. Басай, Д. В. Боброва, Н. Ю. Голубева, А. С. Довгерт, Р. А. Майданик, О. М. Перунова, О. А. Підпригора, С. П. Погребняк, С. В. Селезень, Ю. А. Тобота та багато інших. Проте справедливо буде зауважити, що більшість науковців приділяли увагу лише тим принципам цивільного права, які закріплені в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), у той час як їх перелік, на нашу думку, є значно ширшим, крім того, він трансформується згідно з реаліями сьогодення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб окреслити коло принципів цивільного права та надати їм змістовну авторську характеристику. Завдання досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: розкрити наукові погляди вчених щодо тлумачення понять «принципи права» та «принципи цивільного права»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, які закріплюють принципи цивільного права, а також окремі аспекти, пов'язані з ними.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі крізь призму авторської позиції було розширено перелік принципів цивільного права, які необхідно закріпити на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу

У процесі усвідомлення цивільного права України як галузі приватного права доречно вести мову не лише про предмет, метод правового регулювання, функції цивільного права, а й про притаманні тільки цій галузі права принципи, оскільки без них неможлива подальша розбудова цивільного права як галузі.

Принципи – це не лише чинник, що дозволяє виокремити галузь цивільного права, а й у її межах це робочі механізми, за допомогою яких визначаються межі можливої та належної поведінки учасників цивільно-правових відносин [1].

Ми погоджуємося з такою позицією та принагідно наголошуємо, що принцип не має розглядатись як щось абстрактне, позбавлене форми та реального практичного втілення. Ми стоїмо на максимальній деталізації принципів не лише на рівні цивільного права як галузі, а також на рівні окремих інститутів у межах галузі, навіть на рівні окремих договорів чи правовідносин.

Принципи права, на думку А. М. Колодія, – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й підвалини держави та права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою

імперативністю й загальною значущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ряду [2, с. 26–27].

Визначення, запропоноване дослідником, є доволі комплексним та розгорнутим, проте суперечливим. На наш погляд, існує твердження про принцип як критерій законності й правомірності. Ми ж до цих критеріїв відносимо положення статей відповідних кодексів, які і встановлюють правомірність чи неправомірність діяння. На нашу думку, не зовсім доречною є позиція щодо розгляду крізь призму принципу окремої разової дії громадянина чи посадової особи. Принципи ж більше охоплюють комплекси таких дій, їхні загальні особливості, при цьому вони більше характеризують не окреме діяння, а об'єктивну реальність, сукупність найзагальніших основ сфер життєдіяльності людини, за умови яких це діяння стало можливим.

М. С. Кельман та О. Г. Мурашин вважають, що принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. На їхню думку, принципи права виступають як своєрідна конструкція, на якій будуються й реалізуються не лише окремі норми права, інститути та галузі права, а й вся система права. Саме принципи, вважають ці науковці, слугують основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів [3, с. 26].

На нашу думку, принципи також виражають найбільш загальні світоглядні основи, схвалені широкими верствами громадськості, у соціальній, економічній, культурній та політичній сферах. На виокремлення принципів впливають і процеси цифровізації, і результати наукового прогресу. Адже вони мають бути «на часі», відображати актуальні особливості суспільного життя, медійного простору та мережі Інтернет. Окремо хочемо зазначити про принципи так званої віртуальної спільноти, яка останнім часом набуває ознак окремого соціального інституту, що також потребує визначення базових основ функціонування.

Таким чином, незалежно від того, про яку галузь права йдеться, принципи являють собою вихідну ідею, засаду, на основі якої вона розвивається та функціонує. Крім того, специфіка принципів права зумовлена тим, про яку саме галузь йдеться та які суспільні відносини її нормами врегульовуються.

О. В. Басай вказує, що «принципами цивільного права є засадничі положення цивільного права, які відображають об'єктивні закономірності розвитку та потреби суспільства, що існують у декількох площинах: по-перше, у вигляді правових ідей, що виробляються юридичною наукою і суспільною практикою як найважливіші, керівні правові ідеї та становлять основу правових поглядів суспільства;

по-друге, у вигляді загальних положень, що знайшли закріплення у ст. 3 ЦК України й виводяться зі змісту інших норм ЦК України та відповідно до яких здійснюється правове регулювання цивільних відносин» [4, с. 6].

Доповнюючи таку комплексну позицію дослідника, зауважимо, що принципи, на наш погляд, виробляються не лише юридичною наукою та суспільною практикою, а й походять від принципів, визнаних міжнародною спільнотою та закріплених у відповідних конвенціях. Значну роль у становленні принципів цивільного права ми вбачаємо також у впливі загальноправових принципів, морально-етичних основ, загального рівня правової культури, характерного для конкретної держави в окремий період.

Н. Ю. Голубева наголошує, що «принципи цивільного права та загальні засади цивільного законодавства однакові в тому, що є основними засадами, які проходять через все цивільне право, зумовлюючи зміст кожного з його інститутів і його норм. Вони є основами, базою таких важливих суспільних відносин, як майнові і особисті немайнові відносини. В цьому значенні принципи цивільного права закріплюють приватноправовий характер цивільних відносин і є орієнтирами при ухваленні правових рішень» [5, с. 21]. Водночас, на нашу думку, категорія «принципи цивільного права» є значно ширшою, що по суті випливає з окремих принципів, зокрема принципу свободи договору, який може врегульовувати і ті правовідносини, які не знайшли свого закріплення в цивільному законодавстві.

Таким чином, під принципами цивільного права найбільш доцільно розуміти відправні начала, вихідні ідеї, які лежать в основі формування, функціонування та подальшого розвитку відповідної галузі права. Вони створюють і забезпечують ідейне підґрунтя для розвитку та належного регулювання суспільних відносин, що входять до предмета цивільної галузі права.

Вчені по-різному підходять до переліку відповідних принципів. Так, на думку Г. Б. Яновицької та В. О. Кучера, принципи цивільного права слід класифікувати:

1) за формою (джерелом) закріплення: законодавчі (закріплені в законодавстві), звичасві (зафіксовані у звичасвих правилах) та доктринальні (виражені у творах учених-цивілістів);

2) за місцем у структурі системи цивільного права: загальноправові (верховенство права, справедливість, добросовісність, розумність, неприпустимість зловживання правом, гуманізм тощо); галузеві, тобто власне цивільно-правові (юридична рівність, диспозитивність і децентралізація, неприпустимість безпідставного збагачення тощо); інституційні (підгалузеві), тобто принципи, властиві окремим підгалузям та інститутам цивільного права (свобода договору в договірному праві,

повне відшкодування завданої шкоди і презумпція вини в деліктному праві, слідування права за річчю в речовому праві, свобода заповіту в спадковому праві тощо) [6].

Водночас перелік вказаних засад не можна назвати вичерпним. Він, як вбачається, може бути розширений такими принципами:

– принцип добросовісності, який передбачає, що сторони повинні діяти відповідально та з урахуванням інтересів інших сторін, а також не зловживати своїми правами;

– принцип забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого сторони повинні забезпечувати виконання своїх зобов'язань та уникати порушення умов договору;

– принцип захисту права власності, який означає, що право власності повинно бути захищено законом та має бути передбачене відшкодування в разі його порушення;

– принцип захисту права на недоторканність особи. Цей принцип передбачає, що особисті права та свободи повинні бути захищені законом, зокрема від дій інших осіб;

– принцип свободи волі, відповідно до якого особа має право на свободу волі та вільний вибір напряду своїх дій;

– принципи рівності та рівноправності сторін цивільно-правового договору (угоди), який передбачає, що сторони повинні мати рівні права та обов'язки, а також рівний доступ до правосуддя;

– принципи додержання договірних зобов'язань – сторони повинні дотримуватися умов договору та виконувати свої зобов'язання;

– принципи економічної свободи – громадяни та юридичні особи мають право здійснювати підприємницьку діяльність і вільно розпоряджатися своїм майном;

– принцип визнання дієздатності – сторони повинні бути дієздатними для укладення цивільно-правових договорів (угод);

– принцип легітимних очікувань відображає ідею, що органи державної влади мають дотримуватися не лише правових приписів, а і своїх обіцянок та пробуджених очікувань [7, с. 72];

– принцип забезпечення права на захист, про який необхідно говорити як про ланцюг, що поєднує регулятивні й охоронні правовідносини [8, с. 166].

Висновки

Проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що нами була зроблена спроба втілити окремі актуальні питання розвитку цивільно-правових відносин в Україні в наведений вище перелік принципів цивільного права, який при цьому не претендує на повноту і вичерпність. Водночас ми глибоко переконані, що важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців є проведення подальшої роботи щодо розширення кола та змісту принципів цивільного права. Це так само забезпечить стабільність, а також сталий розвиток цивільного

права взагалі та суспільних відносин, що входять до предмета регулювання цієї галузі права, зокрема.

Список бібліографічних посилань: **1.** Іванцов В. О. Принципи адміністративного права як призма оцінювання змісту нормативно-правових положень: можливості для встановлення проблем і шляхи їх вирішення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. Вип. 4 (87). С. 104–116. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.4.11>. **2.** Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с. **3.** Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : підручник. Київ : Кондор, 2002. 353 с. **4.** Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2014. 28 с. **5.** Годубева Н. Ю. Правова природа загальних засад цивільного законодавства України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 18–21. **6.** Цивільне право України : навч. посіб. / за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 468 с. **7.** Бортник О. Г. Легітимні очікування в цивільному судочинстві: традиційне праворозуміння та синергетичний підхід. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 70–76. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.07>. **8.** Соколов О. М. Цивільно-правовий аспект правої природи права на захист. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 164–167.

Надійшла до редколегії 31.05.2023

Прийнята до опублікування 20.06.2023

Kolobylina O. O. Theoretical and legal characteristics of the civil law principles

It has been noted that the purpose of the principles of law is to ensure a uniform formulation of legal norms and their impact on social relations in the form of legal regulation and other forms of legal influence. They identify ways to improve legal provisions and act as guiding ideas for legislators. When enshrined in legal acts, principles ensure the unity of the processes of creating, implementing and protecting law.

It has been proved that the principles of civil law are best understood as the starting points, the basic ideas underlying the formation, functioning and further development of the relevant branch of law. They create and provide the ideological basis for the development and proper regulation of social relations which are the subject matter of the civil branch of law.

It has been argued that the list of principles enshrined in the Civil Code of Ukraine is not exhaustive, but is supplemented by the following principles: good faith and good intentions; enforcement of obligations; protection of property rights; protection of the right to inviolability of the person; freedom of will; equality and equality of the parties to a civil contract (agreement); compliance with contractual obligations; economic freedom; and recognition of legal capacity.

Key words: principles, principles of law, principles of civil law, civil legislation.

